

ФИЛСТВОТО И ФОБСТВОТО НА СТЕФАН СТАМБОЛОВ

проф. д-р Нина Дюлгерова

Сложното, динамично и повратно време през последната четвърт на XIX в. определя пътя на Стефан Стамболов от хъша в Румъния през председателския пост на Народното събрание до премиерското кресло в Княжество България. Периодът след поредната източна криза, която има българско съдържание, очертава Стефан Стамболов като основен играч в дипломатическия лабиринт на великите сили, концентрирали внимание и интереси в младата балканска държава. Вътрешнополитическата криза, абдикацията на българския княз Александър Батенберг и многобройните кандидати за неговото място усложняват комбинациите и засилват непредсказуемостта на ситуациите. Традиционни са амбициите на Петербург да отстоява политическите си интереси в нея, сериозно застрашени от грубото и съзнателно пренебрежително поведение на руските дипломати в трибутарното Княжество. Това води до търсенето от тях прекъсване на двустранните отношения през ноември 1886 г. Подчинена на личната неприязън на императора Александър III към княз Батенберг и на плана за политически контрол над София, политиката на Петербург е функция на идеята “Русия си тръгва, за да се върне”. През следващите 10 години шансовете за нейното реализиране не са много. Кандидатурата на Фердинанд Сакс-Кобург-Готски, чиито родствени връзки са с половината императорски семейства в Европа, плаши Петербург с невъзможността да държи българската съдба в руслото на руските планове и интереси.

От този момент започва директният двубоя между един от регентите, а след това премиер Стефан Стамболов и имперската дипломация. Характеристиките на Стамболовото управление обхващат широкия спектър от “осанна” до “разпни го”, нещо характерно за оценката на всяко управление на общество, преживяващо коренни промени. И ако

във вътрешнополитически план действията на Стамболов се характеризират с квалификации като “тиранин” и “убиец”, то политиката му за утвърждаването на България в регионален и международен план е оценена от съвременници, историци и политици позитивно.

Управлението на Стефан Стамболов преминава в опити да реши проблема за легитимността на Фердинанд като български княз. Този проблем има своята предистория, водеща своето начало от Берлинските решения от 1878 г., съгласно които българският владетел трябва да има подкрепата на всички велики сили. Този въпрос възниква с особена острота след избора на 25 юни 1887 г. от Народното събрание на Фердинанд Сакс-Кобург-Готски за български княз без официалната подкрепа на нито една държава от „европейския концерт”.

Геостратегическото разположение на българското Княжество неизменно оказва своя отпечатък върху пристрастията и действията на българските политици. Възможностите за лавиране и максимално използване на европейската дипломация за собствено утвърждаване и престиж, (когато е в унисон с националните интереси още по-добре) са постоянен елемент от бурния политически живот в Княжеството. Филството и фобството, отразяващи пристрастия или неприязън към определена велика сила са неизменна черта от публицистичната и политическа дейност на българския елит. Тази характеристика е приложима към партиите и техните лидери в опозиционния период на тяхното съществуване, но приложима ли е в техния управленски период? Практиката нееднократно доказва както в началото, така и в съвременния период на политическата история на България след Освобождението от 1878 г. несъвместимостта на опозиционната с управленческата дейност на дадена партия. Своеобразно доказателство в тази посока е дейността на Стефан Стамболов в края на 80-те – началото на 90-те години на XIX в. в качеството му на български премиер. Акцентът върху изследването на този период е поставен върху въпроса възможна ли е и доколко проявата на тенденциозност и неадекватност, проявяваща се чрез филство или фобство,

по отношение решаването на национални приоритети на българската държава?

*

*

*

Стефан Стамболов поема кормилото на българската власт в повратно и несигурно за България време. Непризнатият от великите сили княз Фердинанд, българо-русият дипломатически разрыв, както и многобройните неудачни опити на офицерите-русифили и българската политическа емиграция за организиране на въстание и детрониране на властта, засилват вътрешнополитическия терор, но и външнополитическата активност на Стамболовото правителство.

В международен план българският премиер се сблъсква най-вече с яростната съпротива на обиграни и опитни дипломати като директора на Азиатския департамент в руското външно министерство Иван Зиновиев и посланика на империята в Османската империя Александър Нелидов. Техният отказ от диалог с българския премиер, както и подкрепата им на опозиционния лидер Драган Цанков, задълбочават двустранните противоречия. Това обаче не отказва Русия от надеждата да си възвърне България, което намира конкретен израз в известното заявление на правителството от 11 февруари 1888 г. В него Петербург подчертава, че оставя събитията в България да следват своето естествено развитие, но в същото време ще разглежда положението в страната като незаконно дотогава, докато Фердинанд не напусне страната.

Опитите на Фердинанд чрез българското офицерство да засили своите позиции в обществото и намали властта на Стамболов, както и нарастващото народно недоволство от провеждания правителствен курс, предопределят неочаквания дипломатически ход на премиера. Негова е инициативата за преговори с руското външно министерство. Писмото, което той изпраща до директора на Азиатския департамент Ив. Зиновиев, очертава план му за решаването на неговите и на империята проблеми. Откритието на този документ и неговата интерпретация от руските историци Н.С. Киняпина и В. Косик продължително време очертаваха

двете направления (радикално и рационално) в руската историография по отношение оценката за Стамболов като политик и дипломат. Писмото е от 25 февруари 1888 г. и в 5 точки очертава параметрите на Стамболовите искания. В първата точка той обещава да изгони българския монарх без външна намеса и усложнения като подчертава своята неприязън и мащабите на властта си в държавата. Второ негово предложение е по негова инициатива да бъде свикано Велико Народно събрание. То ще изпрати делегация в Петербург с молба към царя да назове кандидат за българския престол, който Стамболов гарантира да бъде избран единодушно от парламента. Третата точка от неговия план е свързан с уверението, че гой ще предаде на новоизбрания княз властта, а след това доброволно ще се оттегли от своя пост. В последните две предложения българският премиер предлага временно да се задържат в Русия главните български военни и граждански емигранти, за да се избегнат излишни сблъсъци с руското правителство. За осъществяването на този план, който той определя като услуга Стамболов иска нравствени, но най-вече материални гаранции¹. Отговорът на Зиновиев е бърз (от 12 март 1888 г-) и доброжелателен. Съгласие има почти по всички предложения на българския премиер като особено се акцентира върху самостоятелното решение от страна на българското правителство на въпроса с емигрантите. Единственият, който остава в сферата на хипотетичното изпълнението на Стамболовия план, е финансовият въпрос. Отказът на империята да се обвърже с предварителни финансови гаранции без твърдата увереност, че новият княз няма да бъде марионетка в ръцете на поредното правителство, обрича на неуспех инициативата на българския премиер.

Интерпретациите по този въпрос варират между преднамерената оценка до опитите за обективен анализ на ситуацията и ролята и мястото на субективния фактор. Н.С. Киняпина следва официалната политическа

---

¹ Централен държавен исторически архив, ф. 600, а-е- 1304, л. 11-33; вж. Киняпина, Н.С. България в балканской политике России (1886-1896 гг.). – В= Отечественная история, Москва, 1992, № 2; Косик, В. И. Время разрыва. Политика России в болгарском вопросе. 1886-1894 гг., Москва, 50-51.

позиция на руската историография, съгласно която Стефан Стамболов е интригант, нелоялен политик и последователен русофоб. Действително русофобската позиция на Стамболов се споделя и от голям брой български историци², но това не е основният аргумент за негативната оценка за дейността му като политик и дипломат. По-близък до българската оценка е позицията на В. Косик, който трезво оценява както прекалената предпазливост на руската дипломация, така и опитите на Ст. Стамболов да неутрализира опасността от създалия се политически вакуум между Империята и Княжеството.

Отсъствието на реална защита на българската държава, както и опасността от „Задунавската губерния“ предопределят многобройните проекти, които премиерът Стамболов сам, или в сътрудничество с княз Фердинанд, се опитват да осъществят. Един от тях е свиканият през есента на 1889 г. по инициатива на премиера и на княза военно съвещание в София за определяне позицията на България при евентуален австро-руски военен конфликт. Показателно за разногласията в българската армия са отстояваните полярни позиции. Докато бъдещият военен министър на княжеството Р. Петров доказва необходимостта от сближаване с Австро-Унгария, то повечето от присъстващите се изказват в подкрепа на българския неутралитет при подобна ситуация. Аргументът е основателен: „България не трябва да взима никакво участие в подобен конфликт, а като се знае настроението на войската, е ясно, че тя никога няма да се бие срещу Русия”³.

Стамболов е наясно, че с подобни настроения във войската съюзът с Австро-Унгария е много проблематичен, а шансовете за решаване на конкретния проблем с война, минимални.

---

² Грънчаров, Ст. Политическите сили и монархическият институт в България 1887-1894 г. С., 1984; Мишев, Р. Австро-Унгария и България. (1879-1894. С., 1988; Политически отношения. Панайотов, Ив. Русия, великите сили и българският въпрос след избора на княз Фердинанд (1888-1896)л, Сл, 1941; Попов, Р. Българската политическа емиграция и отношенията между България и балканските държави 1886-1887 г. – В: Исторически преглед, 1976, № 5; :

³ Архив внешней политики Российской империи, ф. Канцелярия, т. II, л. 60, /об-61/об. А. И.Нелидов до Н. К. Гирс, 29 август 1889

През следващите години външполитическите комбинации и действия на Стамболов са с ориентир Цариград. Основният аргумент е, че васалното Княжество с непризнат княз ще обяви своята независимост при отказ да бъде официално признат княз Фердинанд. Към аргументите за външнополитически натиск върху султана през следващите месеци и години се използват активно бератския въпрос и актуализирането на предложение с близо половинвековна давност за българско-турска федерация⁴. Всяко от действията на Стамболовото правителство среща активната съпротива на влиятелния и властен руски посланик в Османската империя А.И. Нелидов и предпазливата, но успешна подкрепа на австроунгарския посланик Х. Каличе.

Прагматизмът на Стамболов и неудачните ходове на Петербург ориентират България към търговията и заемите на Запада, към дипломатическите победи в Цариград за националните интереси в Македония и Одринско и към модернизацията на обществото.

Като човек на своето време Стамболов безскрупулно се разправя със своите вътрешни опоненти, но също така успешно защитава националните интереси на държавата. Изтъкан от противоречия, амбиции и с типичен балкански манталитет той отстоява правото на България на самостоятелен път. В негово лице руската дипломация се сблъсква за първи път с български политик, който се бори за решаване на национални въпроси, без да е пленник на благодарността или зависимостта от Петербург, воден изцяло от идеята за решаване на конкретния проблем. Стандартният подход към ситуацията, а не към политика, предопределя негативния резултат за империята и проспериращото развитие за княжеството. Едва ли квалификации като филство и фобство могат да вместят в себе си богатата палитра от мотиви, конюнктура, политически конфигурации и перспективно мислене, които определят личностното мнение и поведение на Стефан Стамболов. Понятия като австрофилство

---

⁴ По-подробно вж. Дюлгерова, Н. – Българските национален въпрос и австроунгарската дипломация в края на XIX и началото на XX в. – Изследвания по македонския въпрос. Кн. 1, С., 1993, с. 275-313

или русофобство ограничават, а не обясняват нестандартните (в повечето случаи) външнополитически решения и действия на българския премиер. Резултатите от неговото присъствие в политическия живот на Княжеството през този период (1887-1894) обаче доказват ефикасността от нетрадиционния за тогавашния български елит, подчинен преди всичко на националния интерес, прагматизъм.

* * *

Съдбата си прави странни шеги с България. Стотина години по-късно държавата отново е изправена пред предизвикателствата на промените. Държавно-политическият и икономически преход, ориентиран към нови партньори и нови приоритети пак предизвикват въпроса за филството и фобството, за отношенията българи-руснаци. И проблемите вече не са само геополитически (характерни за Стамболовия период), но и със силен икономически заряд, което предопределя наложителната промяна в двустранните характеристики. Необходимостта от прагматично, освободено от политическите пристрастия и конюнктура поведение на съвременните български политици, отново прави актуален въпросът за Стамболов и неговата историчност, пристрастност или политически цинизъм.